

ArcheoNet

Home
 Artikelen
 Archief
 Links
 Contact
 Colofon
 Categorieën
 RSS-feed

Zoek

Religie in het eerste millennium

Door: Flierefluiter

Het Centrum voor Nederlandse Religiegeschiedenis en het Archeologisch Centrum organiseerde onlangs een symposium over Religie in Nederland in het eerste millennium. Dagvoorzitter Gerard Rooijackers vertelde in zijn inleiding dat de tijd nu rijp was voor een dergelijk symposium omdat de oudste geschiedenis van religie tegenwoordig mede door de opkomst van het neo-paganisme weer volop in de belangstelling staat. In de collegezaal van de Vrije Universiteit had zich dan ook een publiek verzameld dat behalve uit geïnteresseerde wetenschappers ook uit een groot aantal wicca's, asatruers en andere paganisten bestond. Zij werden getraakteerd op een achttal lezingen over uiteenlopende onderwerpen. Hieronder volgt een korte impressie van de behandelde stof.

Veenvondsten

De eerste lezing had als titel *'Drentse veenvondsten en hun religieuze betekenis'* en werd verzorgd door Wijnand van der Sanden. Hij begon met zich af te vragen of hij wel terecht was uitgenodigd aangezien zijn lezing voor het overgrote deel ging over vondsten van voor het eerste millennium. Het werd hem vergeven.

Wijnand vertelde dat er veel archeologische vondsten gedaan zijn in natte gebieden als venen, vennen en beekdalen. Dit zijn plekken die ongeschikt zijn voor bewoning en de gevonden voorwerpen zijn dan ook bewust naar die plekken gebracht om er als offer achtergelaten te worden. Hij gaf aan dat de offerpraktijken in natte plekken vanaf 5000 BCE tot in de vroege middeleeuwen hebben plaatsgevonden. Uit de vroegste periodes zijn vooral vondsten van runderhoorns en stenen bijlen bekend maar later nam de diversiteit van voorwerpen toe en werden ook wielen, dolken, zwaarden, mantelspelden, sierraden,

sikkels, maalstenen en zelfs bolletjes wol geofferd. De bekende veenlijken zijn relatief late offers en stammen uit de ijzertijd (800 BCE - 400 CE). Uit de vroege middeleeuwen zijn enkele geofferde kookketels gevonden. De aard en chronologie van de vondsten komen overeen met het beeld dat naar voren komt uit archeologisch onderzoek in vergelijkbare gebieden in heel Noordwest-Europa. Wijnand sloot zijn betoog af met te vertellen dat er niets met zekerheid bekend is over de religieuze betekenis van deze offers maar dat er aanwijzingen zijn voor een ontwikkeling van grotere offergebieden naar meer vaste cultusplaatsen.

Religieuze ordening

De tweede lezing handelde over de *'religieuze ordening van het landschap'* en speelde zich ook af in Drenthe. Spreker Jan Kolen vertelde de beleving van het landschap door haar bewoners langzaam veranderde door de kerstening. In de heidense tijd waren het dorp en de akkers de plaats waar het dagelijks leven zich afspeelde en de woeste gronden daaromheen waren de plaatsen waar de Goden/geesten huisden en waar mensen hun rituelen en offers deden.

Met de kerstening veranderde dit doordat de christenen hun kerken in de dorpen bouwden en hun geloof niet alleen inhoudelijk maar ook ruimtelijk scheidde van het heidendom. De eerste christelijke graven liggen nog op heidense grafvelden maar later werden er begraafplaatsen rond de kerk aangelegd. De kerkgebouwen leken eerst nog op boerderijen maar waren rond 800 door hun afwijkende vorm en hun torens duidelijk herkenbaar als kerk. De kerk domineerde niet alleen het geestelijk leven van de mensen maar ook hun uitzicht. Door deze nieuwe ruimtelijke ordening kwam de kerk letterlijk in het middelpunt van het (dorps)leven te staan terwijl de oude heidense heilige plaatsen aan de rand kwamen te liggen. Dit uit zich onder andere in de verhalen over duivels en witte wieven die met deze plekken werden verbonden en in het gegeven dat heidense grafheuvels en urnenvelden die eeuwenlang in gebruik zijn geweest nu worden omgeploegd en ontgonnen. De

Veranderingen in het landschap weerspiegelen en versterken zo de ontwikkeling van heiden naar christen die zich in de religieuze beleving van mensen afspeelde.

Na deze bespiegelingen over Drenthe volgt een korte pauze met daarna een tweetal lezingen over onderwerpen die zich in de Betuwe afspeelen.

Bataafse Herculescultus

De eerste lezing werd gehouden door Nico Roymans en ging over de *Bataafse Herculescultus*. Nico vertelde dat de belangrijkste Godheid van de Bataven Hercules Magusanus was. Bij de Gallo-Romaanse tempels van Elst en Empel zijn beeldjes van Hercules gevonden en uit diverse vindplaatsen in Bataafs gebied zijn altaren bekend die aan deze God zijn gewijd.

Dat Hercules Magusanus voor de Bataven een belangrijke God was blijkt niet alleen uit de grote hoeveelheid vondsten maar ook uit de uitvoering ervan. De aan hem gewijde tempels in Elst en Empel zijn de grootste in hun soort en van een van de altaren is bekend dat deze gewijd is door een oppermagistraat, een Bataaf van groot aanzien. Nico ging verder met te verklaren waarom de Bataven juist voor Hercules kozen om hun oppergod Magusanus mee gelijk te stellen. Zijn theorie was dat juist Hercules die bij de Romeinen bekend stond als groot strijder en als beschermer van het vee de Bataven erg aansprak omdat zij een volk van soldaten en veehouders waren.

Er zijn bij de opgegraven tempels dan ook veel geofferde zwaarden, militaire uitrustingsstukken en de restanten van duizenden geofferde jonge runderen gevonden. Ook vermoedde hij dat de Bataven hun afstamming terugvoerden op Hercules. In de mythen rond deze God wordt immers verteld dat hij regelmatig door barbaars Germaans gebied trok. Er zijn meerdere Gallische en Scythische stammen bekend die hun afstamming terugvoerden op een zoon die door Hercules bij de dochter van een lokaal stamhoofd verwekt zou hebben. Wellicht kenden de Bataven een gelijksoortig afstammingsverhaal.

Cultusplaats Elst

De volgende lezing ging dieper in op een van de belangrijke aan Hercules Magusanus gewijde tempels, namelijk de *cultusplaats in Elst*. Ton Derks die deze lezing voor zijn rekening nam, ging uitvoerig in op de twee Gallo-Romaanse tempels die onder de hervormde kerk in Elst gevonden zijn.

Hij vertelde onder meer dat onder de tempels een cultusplaats is aangetroffen uit de periode rond 50 BCE en dat boven op de tempels meerdere kerken gevonden waarvan de oudste uit de 8e eeuw dateert. Hierdoor is Elst door verschillende auteurs (o.a. door ondergetekende) als een schoolvoorbeeld van religieuze continuïteit beschouwd. Ton betwijfelt dit echter omdat ertussen het moment dat de laatste tempel in onbruik raakte (3e eeuw) en het moment dat de eerste kerk gebouwd werd (8e eeuw) een gat van 500 jaar zit waarover geen gegevens bekend zijn.

Nu valt natuurlijk niet uit te sluiten dat de plek in die periode een religieuze functie had, maar aannemelijk is dat niet. In de akte waarmee Elst aan Bisdom Utrecht wordt geschonken om er een kerk te bouwen, worden de tempelresten namelijk omschreven als 'vervallen Romeinse legerplaats'. Interessant om te horen maar het betekent wel dat ik de conclusie van mijn artikel over de tempels van Elst moet herzien.

Na een boeiende maar intensieve ochtend is er nu gelegenheid om de mensa van de VU te bezoeken voor in het middagprogramma de kerstening van Nederland onder de loep wordt genomen.

Kersteningonderzoek

De eerste lezing na de lunch werd verzorgd door Paul Noomen die een licht werpt op het belang van plaats en tijd voor het *kersteningonderzoek*. Paul vertelde dat Nederland tussen 690 en 785 in vier fasen gekerstend is door verschillende missionarissen. De informatie hoe dat precies in z'n werk ging is vooral afkomstig uit de levensbeschrijvingen van deze zendelingen die bijna allemaal heilig verklaart zijn. Het

probleem voor de wetenschap is echter dat deze heiligenlevens sterk ideologisch gekleurd zijn en weinig concrete gegevens als jaartallen en plaatsbepalingen bevatten. In zijn verhaal gaat hij verder vooral in op de methodieken waarmee de genealogie van missionarissen en lokale heersers samen met eigendoms- en schenkingsakten van kerkelijke landgoederen gebruikt kunnen worden om de kerstening van Nederland tot in detail te reconstrueren.

Helden

De lezing die Frans Theuns hierna houdt over de *'Helden van de kerk en Kerstening'* rekent dan verder af met het beeld dat de heiligenlevens van de missionarissen schetsen. Dit bleken geen onverschrokken monniken te zijn die met een bijbel en een bijl heidens gebied introkken om heilige eiken om te hakken, maar gewoon priesters die uitgenodigd werden door de lokale elite die vaak al christelijk was.

Willibrord en Bonifatius

Na weer een korte pauze ging spreker Rob Meens nader in op twee belangrijke missionarissen. In zijn lezing *'Het christendom van Willibrord en Bonifatius'* zette hij de verschillen tussen deze zendelingen uiteen aan de hand van hun boeteboeken.

Een boeteboek is een soort wetboek voor biechtvaders waarin wordt beschreven welke straf volgt op welke zonde. Het boeteboek van Willibrord is geschreven rond 700 en is relatief mild van toon. In het boek staat beschreven hoe een christen moet omgaan met geweld, voedsel en buitenechtelijke seks. Het geeft verder een groot aantal regels voor de omgang van christenen met heidenen en met Friese heidense gebruiken. Het is duidelijk bedoeld voor gebruik in een samenleving waarin christenen en heidenen verdraagzaam naast elkaar leven. Het boeteboek en de brieven van Bonifatius zijn duidelijk andere koek.

Bonifatius komt er uit naar voren als een starre, ambitieuze, zure man die zijn christelijke bekeerlingen strenge regels oplegt. Hij stelt regels op voor het gedrag van geestelijken, voor seks binnen en buiten het huwelijk en hij verbiedt heidense gebruiken

zoals het zweren van een eed bij bomen, bronnen en omheinde plaatsen en het dragen van een hertenvel op 1 januari. Ook op andere gebieden is Bonifatius een stuk minder verdraagzaam naar heidenen dan Willibrord. Zo verbiedt hij christenen om andere christenen als slaaf te verkopen maar staat hij het verkopen van heidenen als slaaf wel toe. Geen wonder dat hij bij Dokkum vermoord is dus.

Christelijk heidendom

De laatste lezing van het symposium werd verzorgd door Marco Mosterd en had de spannende titel *'Christelijk heidendom, hoe missionarissen heidenen produceerden'*. Helaas dekte deze vlag niet echt de lading. In zijn betoog vertelde Marco namelijk vooral hoe heidenen negatief werden afgeschilderd in vroeg christelijke geschriften. Het begon al met het woord heiden (paganus) zelf dat letterlijk plattelandsbewoner of ongeletterde betekent. Zeg maar 'stomme boer'.

Heidenen werden door veel christelijke missionarissen en andere auteurs afgezet tegen de christenen. Christenen waren rein, heidenen smerig; christenen waren beschaafd, heidenen gewelddadig; christenen waren sober, heidenen hebzuchtig, enzovoort. Verder hingen heidenen een dwaalleer aan en waren ze bezeten door de duivel. Niet veel nieuws onder de zon dus.

Meer info: <http://relic-vu.nl>

Meer artikelen van Flierefluiter zijn te vinden op: <http://yggdrasil.fol.nl>

[#] [23 juni 2005, 16:56:16] [Cat.: [Religie van onze voorouders](#)]